

інтеграції в контексті укладення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом / Е. Перелігін // Європейське право. – 2012. – № 2–4. – С. 14–15, 22.

4. Хрусталева М. А. Методологія політичного аналізу / Хрусталева М. А. – М.: Проспект, 2010. – С. 100.

5. Тишков В. А. Реквієм по етносу: дослідження по соціально-культурній антропології / Тишков В. А. – М.: Наука, 2003. – С. 100.

6. Байков А. А. Сравнительная интеграция. Практика и модели интеграции в Зарубежной Европе и Тихоокеанской Азии / Байков А. А. / отв. ред. А. Д. Багагуров. – М.: Аспект Пресс, 2012. – С. 192–193.

7. Вишняков О. Інтеграційне право як інструмент «європеїзації» України: структура та зміст / О. Вишняков // Європейське право. – 2012. – № 2–4. – С. 148.

8. Тихомиров А. Д. Філософські проблеми правової компаративістики: Открытая лекція / Тихомиров А. Д. – К.: Ін-т державства і права ім. В. М. Корецького НАН України; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка; Изд-во «Логос», 2009. – С. 16.

9. Там само. – С. 18.

10. Оборотов Ю. М. Традиції і оновлення в правовій сфері: питання теорії (від пізнання до розуміння права): монографія / Оборотов Ю. М. – Одеса: Юридична література, 2002. – С. 72.

11. Максимов С. І. Правова реальність: спроба філософського осмислення / Максимов С. І. – Х.: Право, 2002. – С. 25–30.

12. Оборотов Ю. М. Цит. робота. – С. 238.

УДК 322.1

О. В. КУКУРУЗ

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ РЕЛІГІЙНІЙ ДИСКРИМІНАЦІЇ

Досліджено політико-правові механізми запобігання і протидії релігійній дискримінації, які існують у інших країнах. Вивчено вимоги Європейського Союзу щодо забезпечення принципу рівного ставлення до осіб, які сповідують різні релігії у державах-членах і державах-кандидатах на вступ. Проаналізовано антидискримінаційне законодавство Польщі, Молдови, США та розглянуто механізми його реалізації. З'ясовано, що протидія релігійній дискримінації є ефективною тоді, коли активну діяльність здійснюють громадські організації, зокрема поширюють інформацію про це явище і про можливі способи захисту від нього.

Ключові слова: *свобода світогляду і віросповідання, принцип рівного ставлення, антидискримінаційний довідник, антидискримінаційне право, рішення Європейського Союзу з прав людини, інституційні механізми запобігання релігійній дискримінації.*

Кукуруз О.В. Международный опыт противодействия религиозной дискриминации

Исследовано политико-правовые механизмы предотвращения и противодействия религиозной дискриминации, которые существуют в других странах. Изучено требования Европейского Союза касательно обеспечения принципа равного отношения к лицам, которые исповедуют разные религии в государствах-членах и государствах-кандидатах на вступление. Проанализировано антидискриминационное законодательство Польши, Молдовы, США, рассмотрено механизмы его реализации. Выяснено, что противодействие религиозной дискриминации есть эффективным тогда, когда активную деятельность осуществляют общественные организации, в частности распространяют информацию об этом явлении и о возможных способах защиты от него.

Ключевые слова: *свобода мировоззрения и вероисповедания, принцип равного отно-*

© КУКУРУЗ Оксана Володимирівна – кандидат політичних наук, старший науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

шения, антидискриминационный справочник, антидискриминационное право, решения Европейского Суда по правам человека, институционные механизмы предотвращения религиозной дискриминации.

Kukuruz Oksana. International experience of counteraction religious discrimination

The author researches political and legal mechanisms of prevention and counteraction religious discrimination, which exist in others countries. The demands of European Union concerning providing of principle of equal treatment to people, who confess different religions in state-members and state-candidates for accession are described in this article. The anti-discrimination legislation and its practical realization in Poland, Moldova and USA are analyzed. Also there are defined role NGOs for counteraction religious discrimination. Their activities are effective, when they disseminate of information about this phenomenon and possible ways of protection against it.

Key words: *freedom of worldview and religion, principle of equal treatment, anti-discrimination dictionary, anti-discrimination law, decisions of The European Court of Human Rights, institutional mechanisms to prevention religious discrimination.*

Прагнення України стати членом Європейського Союзу, інтегруватися до європейського співтовариства змушує нашу владу здійснювати реформи, враховувати принципи суспільного життя, які в демократичних країнах вважаються справедливими. Одним з таких принципів є рівне ставлення до осіб незалежно від їх світогляду і віросповідання. Останнім часом представники релігійних громад намагаються активно брати участь у суспільному житті, відтак забезпечення принципу рівного ставлення до всіх, а в Україні 55 віросповідних напрямів, є актуальним. Закон «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» був прийнятий у 2012 році. Однак прийняття закону автоматично не призводить до врегулювання питання, для цього ще необхідний ефективний механізм його реалізації. Оскільки норми права ще не стали правовою дійсністю, то є потреба вивчити міжнародний досвід з цього питання. Дана проблематика є новою для українського наукового середовища, тому джерельною базою стало законодавство інших країн, сайти зарубіжних організацій, які безпосередньо займаються питаннями щодо запобігання релігійній дискримінації, відповідні справи Європейського Союзу з прав людини. Метою цієї статті є вивчення політико-правових механізмів протидії релігійній дискримінації в інших країнах. Завдання полягають у дослідженні вимог Європейського Союзу щодо забезпечення принципу рівності незалежно від світогляду і віросповідання; у вивченні антидискримінаційного законодавства та способах його реалізації в країні Європейського Союзу – Польщі, в країні, яка підписала угоду про асоціацію з ЄС – Молдові та США, де це явище було надзвичайно поширеним, а тому створені відповідні дієві механізми запобігання дискримінації за релігійною ознакою. Вивчення досвіду інших країн дозволить визначити основні напрями покращення механізму протидії релігійній дискримінації в Україні.

Європейський союз має свої напрацювання щодо протидії дискримінації. Європейська комісія постійно вивчає стан дотримання принципу рівності при забезпеченні прав людини і громадянина в країнах-членах

Європейського Союзу, а також тих країн, які претендують на членство в ЄС. Корисним у цьому аспекті є досвід Польщі, яка у 2004 році стала членом Європейського Союзу, а у 2010 році прийняла антидискримінаційний закон. У розділі першому Закону Республіки Польща «Про впровадження деяких положень Європейського Союзу в області рівного ставлення», що вступив в дію 01 січня 2011 року, зазначається, що закон окреслює межі і способи протидії порушенням принципу рівного ставлення з погляду на стать, расу, етнічне походження, національність, релігію, віросповідання, світогляд, інвалідність, вік чи сексуальну орієнтацію. Забезпечення рівного ставлення покладається на Уповноваженого з прав людини та Уповноваженого уряду з питань рівного ставлення (розділ 3). Функції Уповноваженого з прав людини не деталізуються в даному законі. Зазначається, що реалізацію принципу рівності ставлення він забезпечує на засадах і умовах, окреслених в окремих нормах. У законі фіксуються повноваження Уповноваженого уряду з питань рівного ставлення, який підпорядковується Голові Ради міністрів. До його завдань входить реалізація політики уряду щодо рівного ставлення, зокрема, опрацювання і оцінювання законопроектів щодо дотримання принципу рівного ставлення; аналізування і оцінка правових рішень з точки зору поваги до принципу рівного ставлення, а також звернення до відповідних органів з пропозиціями про необхідність прийняття правових актів або змін до них; здійснення діяльності, яка виключає або обмежує наслідки, що виникли в результаті порушення зазначеного принципу; аналізування і оцінка правової і суспільної ситуації щодо дотримання принципу рівного ставлення; ініціювання, реалізація, координація і моніторинг діяльності, що має на меті забезпечення рівного ставлення, а також недопущення дискримінації; розповсюдження інформації про проблематику рівного ставлення; співпраця з громадськими організаціями, з профспілками, з організаціями працевлаштування¹. До обов'язків Уповноваженого уряду з питань рівного ставлення належить представлення уряду Національної програми дій в справі рівного ставлення і щорічний звіт по її виконанню.

Заяви щодо фактів дискримінації, які надходять до Уповноваженого уряду з питань рівного ставлення, розміщуються на сайті. Зокрема, там міститься звернення від Президії Польської екуменічної ради про необхідність змін до проекту закону про співпрацю з метою розвитку та створення Польського агентства з розвитку співробітництва і про зміни до інших законів, розроблених МЗС Польщі. У згаданому проекті зазначалося, що у співпраці з метою розвитку можуть брати участь юридичні особи і організаційні одиниці, які діють на підставі норм Закону від 17 травня 1989 року «Про відносини держави і католицького костелу в РП». Автори звернення підкреслили, що в такому випадку можливість брати участь в такій співпраці позбавлені інші костели і релігійні організації, які існують в Польщі. Після цього звернення і відповідної діяльності Уповноваженого уряду з питань рівного ставлення були внесені відповідні зміни і список організа-

цій був розширений. Зазначається, що у співпраці з метою розвитку можуть брати участь юридичні особи і організаційні одиниці, які діють на підставі відносин держави та інших костелів і релігійних організацій чи на підставі Закону «Про гарантії свободи совісті і віросповідання»².

Інші звернення стосувалися скарг пацієнтів на лікарів, які відмовляються надавати певні лікарські послуги посилаючись на «клаузулу совісті» (лікар має право відмовитись від деякої діяльності, яка суперечить його совісті, віросповіданню). На практиці це може стосуватися абортів, використання вакцин, виготовлених з клітинних ліній, створених на основі клітин і тканин абортіваних зародків тощо. У зв'язку з такими скаргами Уповноважений уряду з питань рівного ставлення звернулася до Міністра здоров'я з пропозицією внести зміни до ст. 39 Закону від 05 грудня 1996 року про професію лікаря і лікаря-стоматолога, які б зобов'язували лікарів, що посилаються на «клаузулу совісті», надавати пацієнтам інформацію про можливість певної послуги чи процедури у іншого лікаря або іншій лікарні.

Уповноваженому уряду з питань рівного ставлення також часто повідомляють про факти дискримінації з погляду на релігію чи віросповідання під час організації науки релігії в школах, при прийнятті на роботу та під час організації офіційних урочистостей. Крім державних органів, які забезпечують протидію релігійній дискримінації, в Польщі існують і активно діють різноманітні громадські організації. Важливою у цьому напрямі є діяльність Польського товариства антидискримінаційного права (ПТАП)³. Це експертна неурядова організація юристів, яка спеціалізується на протидії дискримінації, співпрацює з мережею національних і міжнародних організацій. Метою їх діяльності є підтримка розвитку антидискримінаційного права, розповсюдження знань у цій області й активна діяльність у протидії дискримінації. В рамках Товариства за фінансового сприяння Інституту публічних справ з коштів Польсько-американського фонду свободи в рамках програми «Право і Громадянин VII» протягом січня-жовтня 2013 року був реалізований проект «Правова підтримка для жертв дискримінації». Метою проекту була популяризація антидискримінаційних норм і можливість їх практичного застосування громадянами. В бюро ПТАП надавались юридичні консультації, а також була можливість отримати пораду по телефону та Інтернету. Юристами був створений спеціальний антидискримінаційний довідник, у якому міститься список організацій із зазначенням сайтів, що можуть допомогти в ситуаціях пов'язаних з дискримінацією за різними ознаками. Крім державних установ, вказані профспілки, університетські клініки права, а також неурядові громадські організації з поділом на сфери діяльності. Зокрема, в розділі релігія/світогляд наведений Ісламський Центр, Форум польських євреїв, Відкрита Республіка Польща – Товариство проти антисемітизму і ксенофобії, Польське товариство студентів мусульман, Товариство NEUTRUM, Товариство світської культури ім. Тадеуша Котарбінського. Серед завдань

ПТАП міститься пропагування ініціатив, які сприяють атмосфері довіри і поваги до людей різних релігій, культур і світосприйняття. ПТАП є координатором Коаліції з питань рівних можливостей. Остання є неформальною платформою, яка об'єднує мережу неурядових організацій з забезпечення прав людини і поширення принципу рівності і недискримінації.

Також важливою є роль Фонду з питань розмаїття «Polistrefa», який був створений з метою формування толерантності і ламання упереджень і стереотипів, поширення знань про різноманітні меншини, в тому числі релігійні, попередження і протидії дискримінації. Протягом березня-червня 2012 року Фонд «Polistrefa» за фінансової допомоги Фонду ім. С. Баторего досліджували школи в Малопольщі (історична назва, яка охоплює декілька воєводств: малопольське, свентокшиське, люблінське (західна частина), підкарпатське (західна частина), лодзьке (східна частина), мазовецьке (південа частина), шльонське (східна і північна частини). Сотні батьків, учнів, директорів, вчителів були опитані щодо випадків дискримінації. Одна з авторів звіту «Дослідження виникнення і протидії дискримінації за релігійною ознакою в школах Малопольщі» – Джоанна Балсамска зазначила, що основними помилками в школах є відмова на заяви про намір вибору релігії, незаконно підписані заяви про відмову від релігії, мала доступність до уроків етики. Тільки в 17 школах Малопольщі організовані уроки з етики. Деякі учні пишуть заяви про відмову від катехизису, а інші ходять, бо бояться дискримінації. Такі результати першого в Польщі звіту про ситуацію релігії й етики в школах і толерантності на релігійному ґрунті.

Згідно звіту лише у 45 % досліджуваних шкіл, родичам і повнолітнім дітям пропонується на вибір уроки релігії або етики. 71 % опитаних родичів і дорослих учнів підтвердили, що на початку року школа вимагала подати заяви про відмову від релігії. Водночас як згідно із законодавством Польщі необхідними є заяви про бажання брати участь в обов'язкових заняттях з релігії або етики⁴.

З 03 березня 2014 року Фонд «Polistrefa» реалізує проект «Діяльність на користь релігійної і світоглядної рівності в освіті». Метою проекту є пропаганда, моніторинг і фіксація фактів дискримінації в школах у сфері свободи совісті і віросповідання та права батьків виховувати дітей відповідно до своїх переконань. Фонд намагається різноманітними способами поширювати інформацію про явище дискримінації. В межах проекту планується три рівні запобігання і протидії релігійній дискримінації: 1) суспільний (вплив на свідомість громадян за допомогою поширення правових знань щодо питань пов'язаних з дискримінацією); 2) юридичний (підготовка відповідних скарг, заяв); 3) політичний (співпраця з політиками і урядовцями щодо необхідних змін). Заплановано створити Інтернет-портал, який має мобілізувати людей до активного реагування на прояви нерівного ставлення за релігійною ознакою. Особливе завдання, яке ставлять перед собою автори, полягає в змінах до нормативно-правових актів у сфері освіти, зокрема Розпорядження Міністра національної освіти РП від 14 квітня 1992 року стосовно умов і способів організації науки релігії

в школах і дитячих садках⁵.

Крім національного законодавства і внутрішніх механізмів запобігання дискримінації громадяни європейських країн мають можливість звертатися до Європейського Суду з прав людини. Рішення цього Суду дозволяють відновити порушені права особам, які були дискриміновані і крім того, тлумачення Судом застосування принципу рівності у праві дозволяє краще зрозуміти причини дискримінації і створити ефективніші механізми запобігання. Наприклад, згідно рішення Європейського Суду з прав людини щодо Справи Гжелак (Grzelak) проти Польщі (скарга № 7710/02), брак доступу до уроків етики в польських школах визнається порушенням свободи віросповідання і заборони дискримінації. Скаргу подали батьки учня Матеуша Гжелака, який відмовився від відвідування занять релігії в школі і не мав можливості ходити на інші заняття, наприклад, етики. У його шкільному табелі поставили прочерк біля перекресленого предмету «релігія/етика». Батьки зазначили, що їх син у зв'язку з цією ситуацією зазнавав дискримінації від інших учнів.

Європейський Суд з прав людини визнав скаргу, як таку, що відповідає наведеному вище обвинуваченню. В рішенні зазначалося, що була порушена ст. (свобода совісті і віросповідання) і ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації в користуванні прав гарантованих Конвенцією). В оцінці Суду відсутність можливості відвідувати лекції етики і відсутність оцінки з етики чи релігії у шкільному атестаті було образливим і поставили дитину у менш вигідну позицію відносно інших дітей, в яких до середньої оцінки зараховувалася оцінка з релігії. Також Суд зазначив, що втручання у свободу совісті і віросповідання відбувається, коли публічна влада створює ситуації, в яких особи повинні розкривати свої релігійні погляди. Підкреслюється, що свобода віросповідання включає право не розкривати його і право не займати становище, яке дозволить його передбачити⁶.

В іншій справі Суд виявив недоліки у законодавстві Греції. Йдеться про Справу Тлімменос (Thlimmenos) проти Греції (скарга № 34369/97). Послідовник Свідків Єгови, який сповідує пацифізм був засуджений за відмову носити мундир під час служби, що унеможливлювало йому виконувати професію аудитора. Національне законодавство не дозволяло займатися цією професією особам, які були засуджені за кримінальним провадженням. Суд зазначив, що немає раціональних передумов для того, щоб унеможливлювати роботу аудитора, особам, вироки яким були присуджені в кримінальному провадженні, але не стосувалися питання достовірності чи чесності. На думку Суду, держава дискримінувала заявника через те, що утрималася від створення винятку в причинах відмови виконання професії у випадку засудження в кримінальному провадженні і порушила права на свободу релігійних переконань (ст. 9 Конвенції) у зв'язку з ст. 14 (заборона дискримінації)⁷.

Необхідність розробки і впровадження в життя антидискримінаційного законодавства є важливим етапом в гармонізації законодавства пострадян-

ських держав з європейським, що є однією з умов для лібералізації візового режиму для країн, які хочуть стати членами Європейського Союзу. Корисним є досвід Молдови, яка нещодавно підписала Угоду про асоціацію з ЄС. Процес боротьби з усіма формами нетерпимості та дискримінації в Молдові вже багато років аналізує Європейська комісія проти расизму та нетерпимості. Було декілька циклів моніторингу, проведеного Консультативним комітетом з Рамкової Конвенції про захист національних меншин оприлюдненого у відповідних висновках ухвалених у 2002, 2004 та 2009 роках. У них увагу приділено і ситуації з правами осіб, які мають різне віросповідання.

У Третіх висновках щодо Молдови, ухвалених 26 червня 2009 року зазначалося, що були повідомлення про випадки переслідування й неналежного поводження поліції стосовно осіб, що належать до релігійних конфесій, відмінних від Православної церкви. Особи, що належать до нетрадиційних релігійних груп заявляли про випадки поганого поводження, застосування насильства, незаконної затримки й обшуків на вулицях, а також про інші форми залякування й утиску з боку поліції. Скарги на обшуки й інші форми агресії з боку поліції надходили від представників мусульманських громад. Мусульмани виражали невдоволення у зв'язку з обшуками в місцях їхніх зібрань, особливо по п'ятницях під час проведення релігійних служб. Вони зазначали про надмірний контроль, у тому числі фінансовий. Мусульмани також скаржились на труднощі з орендою приміщень для проведення релігійних обрядів через відсутність офіційної реєстрації. Звернення мусульманських організацій щодо визнання ісламського культу в Молдові не було задоволено. Зокрема, Духовна організація мусульман Молдови, після набуття чинності нового Закону «Про релігійні культу», неодноразово подавала заяви на реєстрацію. Представники влади заявляли, що в заявах не були дотримані вимоги, про які йдеться в Законі, а представники мусульманських меншин зазначали, що їм створюють необґрунтовані й надмірні адміністративні перешкоди.

Водночас Консультативний комітет відзначав, що Молдова здійснила певні заходи для покращення ситуації з правами релігійних меншин, зокрема, для мусульман на кишинівському цвинтарі було виділено спеціальне місце для поховань. Владі рекомендувалося приймати більш рішучі заходи для міжрелігійного діалогу й боротьби з усіма формами нетерпимості, у тому числі в політичній сфері й засобах масової інформації. Пропонувалося почати відкритий діалог між владою й представниками мусульман з питань реєстрації Ісламського культу в Молдові. У контексті прийнятого Європейським судом з прав людини рішення в справі Машаєв проти Молдови владі рекомендувалося забезпечити право мусульманам і особам, що належать до інших релігій, на вираження їхньої релігійної приналежності, створення релігійних інститутів, організацій і асоціацій. Консультативний комітет позитивно оцінив прийнятий у липні 2006 року Кодекс телебачення й радіо, зокрема в частині, яка забороняє будь-які

форми підбурювання до ненависті, в тому числі на ґрунті релігійної приналежності. Комітет зазначив, що випадки виступів з нетолерантними промовама, особливо тих, які розпалюють ненависть на ґрунті етнічної або релігійної приналежності, повинні переслідуватися й каратися⁸.

Відповідно до Висновків Консультативного Комітету було прийнято рішення в пріоритетному порядку прийняти комплексне антидискримінаційне законодавство. 25 травня 2012 року парламентом Молдови був ухвалений Закон «Про забезпечення рівності». Метою закону є попередження і боротьба з дискримінацією, а також забезпечення рівних прав всім особам, що знаходяться на території Республіки Молдова, в політичній, економічній, соціальній, культурній та інших сферах життя незалежно від багатьох ознак, у тому числі релігії чи переконань. У зв'язку з ситуацією, яка склалася у Молдові щодо окремих релігійних меншин у ст. 1 (п. 2 «с») Закону зазначається, що його положення не розповсюджуються і не можуть бути розтлумачені як такі, що наносять шкоду релігійним культурам і їх організаційним складовим в частині, пов'язаній з релігійними переконаннями. В законі детально описані заборонені дії, ситуації, поведінка у різних сферах життєдіяльності людини. Також виділені винятки за яких певні обмеження не будуть вважатися дискримінацією. Зокрема, щодо релігії чи переконань зазначається, що в межах професійної діяльності релігійних культів і їх складових частин не є дискримінацією диференційоване ставлення, на основі релігії чи переконань особи, коли релігія чи переконання складають істотну, законну і обґрунтовану професійну вимогу при наймі на роботу (ст. 7 п. 6); зазначається, що положення статті про захист дискримінації в сфері освіти не є обмеженням права навчального закладу, який готує персонал певного релігійного культу, відмовити в прийнятті особи, конфесійний статус якої не відповідає встановленим правилам прийому до такого роду закладу (ст. 9 п. 4).

Дискримінація за релігійною ознакою у трудових відносинах є поширеним явищем у світі. В США ще у 1964 році прийняли Закон про громадянські права, де окремий розділ називається «Рівні можливості для працевлаштування». Закон забороняє дискримінацію осіб на основі їх релігії при прийнятті, звільненні та інших ситуаціях пов'язаних з роботою. В нормах закону містяться рекомендації працедавцям, фіксуються їх обов'язки і чітко вказуються заборонені дії. Зазначено, що працедавець повинен забезпечити працівнику чи майбутньому працівнику можливість проводити релігійні ритуали і дотримуватись норм його релігії (наприклад, гнучкий графік, добровільна підміна чи обмін змінами, призначення на іншу роботу і перестановки всередині структури по горизонталі), якщо це не призведе до створення зайвих клопотів для працедавця. Працедавець може посылатись на зайві клопоти, що спричинені задоволенням релігійних потреб співробітника, якщо це потребує більших витрат, ніж зазвичай або якщо певні зміни будуть шкодити переконанням інших працівників.

Працедавець не має права призначати перевірки чи інші форми відбору,

які вступають у конфлікт з релігійними нормами теперішнього чи майбутнього співробітника, ставити запитання відносно можливості кандидата вийти на роботу в майбутньому в певні дні і години, вводити строгі стандарти одягу чи відмовити в проханні дати можливість відзначити релігійне свято, якщо тільки працедавець не зможе довести, що задоволення цих вимог призведе до створення зайвих клопотів. Обов'язкові програми навчання в дусі «ню-ейдж», що спрямовані на підвищення мотивації, здатності працювати в колективі і продуктивність співробітника, шляхом медитації, йоги, навчання самоконтролю за фізіологічним станом організму й іншими методами можуть суперечити антидискримінаційним положенням згаданого Закону. Працедавець повинен піти на зустріч будь-якому співробітнику, який повідомляє, що ці програми суперечать його релігійним переконанням⁹.

В США працює спеціальна Комісія з дотримання рівноправ'я при працевлаштуванні. Комісія приймає скарги від осіб, які вважають, що працедавець, агентство з працевлаштування чи профспілка дискримінує їх при працевлаштуванні чи на роботі за певними ознаками, у тому числі за релігійною. На сайті розміщена інформація про релігійну дискримінацію, зазначені норми законів, які стосуються рівності при працевлаштуванні, надані рекомендації щодо оформлення відповідної скарги, вказані терміни для подання скарги і розгляду звинувачення в дискримінації, наведені засоби судового захисту, які використовуються у випадку виявлення дискримінації. Зазначається, що скаргу про релігійну дискримінацію можна подати у будь-яке відділення Комісії з дотримання рівноправ'я при працевлаштуванні, яка має свої відділення у 50 містах США і занесена у більшість телефонних довідників у рубриці «U.S. Government». Особа, яка зазнала дискримінації за релігійною ознакою, має право на засоби судового захисту, котрі повинні забезпечити створення таких умов, що мали б місце за умов відсутності дискримінації. Наприклад, бути прийнятим на роботу, мати просування по службі, відновитись на посаді, отримати гроші чи інші форми відшкодування, отримати компенсацію за майбутні втрати, душевний неспокій і незручності. Також можливий спеціальний штраф, якщо в дія працедавця проглядається злий помисел чи груба халатність. Особі, що постраждала можуть бути повернені витрати на адвоката.

Отже, механізми та форми запобігання і протидії релігійній дискримінації в різних країнах мають свої особливості. На основі вивчення досвіду Польщі, Молдови, США можна зробити наступні висновки: а) крім законодавства і державних органів, які мають обов'язок запобігати релігійній дискримінації, величезну роль у цьому процесі відіграють громадські організації; б) специфіка організацій та інститутів, які здійснюють діяльність з протидії релігійній дискримінації, визначається видами релігійної дискримінації, які найбільше поширені в певних державах. На ефективність діяльності щодо запобігання і протидії релігійній дискримінації найбільше впливає поширеність інформації про це явище, про можливі спосо-

би захисту від неї, у тому числі про процедуру відновлення прав за допомогою національних і міжнародних судів, а також наявність органів, організацій та спеціалістів, до яких безперешкодно можуть звернутися окремі особи чи громади за порадою, юридичною консультацією.

Міжнародний досвід свідчить, що діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, на якого сьогодні покладено обов'язок запобігати і протидіяти релігійній дискримінації, буде ефективною якщо: по-перше, буде вестись статистика всіх фактів дискримінації за релігійною ознакою по всій державі (за допомогою органів місцевого самоврядування); по-друге, будуть прийматися скарги від фізичних і юридичних осіб на суб'єктів, які причетні до релігійної дискримінації; по-третє, юристи будуть надавати відповідну інформацію, консультацію і в разі потреби адвокатські послуги тим, хто став об'єктом дискримінації за релігійною ознакою (юрист з питань дискримінації за релігійною ознакою у публічно-приватних відносинах; у трудових відносинах; у сфері освіти та інші (за потребою).

1. *Ustawa z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania* [Електронний ресурс] // *Dzennik Ustaw.* – Nr 254. – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20102541700> 2. *Poszerzenie listy podmiotów współpracy rozwojowej o mniejszości wyznaniowe* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rownetraktowanie.gov.pl/interwencje/poszerzenie-listy-podmiotow-wspolpracy-rozwojowej-o-mniejszosci-wyznaniowe> 3. *Polskie towarzystwo prawa antydyskryminacyjnego* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ptpa.org.pl/> 4. *Przewrocka K. Czy w polskich szkołach panuje dyskryminacja na tle religijnym? «Katecheta mówił o nas: prawosławni to tacy półpoganie»* [Електронний ресурс] / K. Przewrocka. – Режим доступу : <http://natemat.pl/43613,czy-w-polskich-szkolach-panuje-dyskryminacja-na-tle-religijnym-katecheta-mowil-o-nas-prawoslawni-to-tacy-polpoganie> 5. *Fundacja na Rzecz Różnorodności Polistrefa* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.polistrefa.pl/> 6. *Dyskryminacja ze względu na przekonania religijne. Sprawa Grzelak przeciwko Polsce (skarga nr 7710/02)* [Електронний ресурс] // *Orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka / Polskie towarzystwo prawa antydyskryminacyjnego.* – Режим доступу : <http://www.ptpa.org.pl/poradnik/orzecznictwo-europejskie/orzeczenia-europejskiego-trybunalu-praw> 7. *Dyskryminacja ze względu na przekonania religijne. Sprawa Thlimmenos przeciwko Grecji (skarga nr 34369/97)* [Електронний ресурс] // *Orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka / Polskie towarzystwo prawa antydyskryminacyjnego.* – Режим доступу : <http://www.ptpa.org.pl/poradnik/orzecznictwo-europejskie/orzeczenia-europejskiego-trybunalu-praw> 8. *Консультативний комітет з Рамкової конвенції про захист національних меншин. Треті висновки по Молдові. Ухвалені 26 червня 2009 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_fcnmdocs/PDF_3rd_OPRes_Moldova_uk.pdf 9. *Информация о религиозной дискриминации* [Електронний ресурс] // *The U.S. Equal Employment Opportunity Commission.* – Режим доступу : <http://www.eeoc.gov/languages/russian/religious.html>